

Абушов Теймур Аловсат огли –
здобувач Національної академії
внутрішніх справ

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ І ТАКТИЧНИХ ДІЙ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Розглянуто особливості обшуку як слідчої дії пошукового та примусового характеру, спрямованого на отримання матеріальної доказової інформації. Розкрито організаційні й тактичні елементи проведення обшуку.

Ключові слова: обшук; матеріальна інформація; слідчі дії; тактика; організаційно-тактичні елементи.

Рассмотрены особенности обыска как следственного действия поискового и принудительного характера, направленного на получение материальной доказательной информации. Раскрыты организационные и тактические элементы проведения обыска.

Ключевые слова: обыск; материальная информация; следственные действия; тактика; организационно-тактические элементы.

The features of a search as investigatory action which have compulsory and research character are considered. The organizational and tactical elements of a search are discovered.

Keywords: search; financial information; investigations; tactics; organizational and tactical elements.

Аналізуючи стан сучасної злочинності, ґрунтуючись на прогнозах учених-криміналістів на найближче майбутнє, доходимо висновку про постійне збільшення кількості висококваліфікованих злочинів. У зв'язку з цим, гостро постає проблема збирання доказів за відповідними справами. Часто трапляється ситуація, за якої слідство має у своєму розпорядженні значний обсяг інформації з конкретного злочину, але її недостатньо для доведення вини підозрюваного. Це зумовлено, передусім, ретельною підготовкою злочинів. Час і місце злочину обирають так, щоб виключити або зменшити ймовірність появи очевидців, звести до мінімуму кількість матеріальних слідів, знаряддя злочину, предмети злочинного зазіхання знищують або надійно ховають, після затримання підозрюваний ретельно продумує поведінку на слідстві, до захисту залучають кваліфікованих адвокатів. Водночас кожний злочин залишає в навколишньому середовищі комплекс слідів, що є джерелами доказової інформації. У процесі розслідування слідчий виконує комплекс складних розумових завдань,

охоплюючи перебіг учиненого злочину, імовірність виявлення доказів [1, с. 127]. Подію злочину відновлюють за залишеними слідами, що зафіксовані у вигляді ідеальних відображень у пам'яті людини, та різноманітними матеріальними об'єктами або їх відображеннями.

У діяльності слідчого з розслідування злочинів досить чітко простежуються два головні напрями збирання доказової інформації. Таку інформацію слідчий одержує під час проведення слідчих дій, спрямованих на виявлення матеріальних слідів злочину, речових доказів і документів (оглядів місць події, обшуків, виїмки, оглядів вилучених предметів і документів тощо), а також слідчих дій, спрямованих на одержання й перевірку показань (допитів, пред'явлень для впізнання, відтворення обстановки й обставин події). Отримані докази можна згрупувати з урахуванням наявного в теорії доказів розподілу на особистісні (суб'єктивного характеру) і речові (об'єктивного характеру) докази.

Побудова системи доказів тільки на підставі наявної ідеальної інформації (показаннях свідка, потерпілого, підозрюваного) може спричинити згодом її необґрунтоване спростування, помилкову зміну, фальсифікацію й підміну. Тому достатнім для доведення можна вважати тільки той комплекс інформації, у якому належною мірою (стосовно конкретної ситуації в розслідуванні) поєднуються ідеальні й матеріальні джерела доказів. Ретельний пошук, ідентифікація і правильне застосування речових доказів надають усталеності всій системі доказів. Ще на початку XX століття відомий криміналіст Л. Є. Володимиров стверджував: "Если в большой посылке имеется незабываемый закон природы, то мы получим незабываемое заключение. Такие улики называются необходимыми, или физическими. Они неопровержимы, как неопровержим физический закон, лежащий в большой посылке" [2, с. 221].

Наявність у справі речових доказів, що вказують на суб'єкти злочину, або наявність "німих свідків", дає змогу об'єктивізувати процес доведення [3, с. 114–120]. Саме поєднання особистісних (суб'єктивного характеру) і речових (об'єктивного характеру) доказів надає доказовій базі необхідну достовірність. Достовірність передбачає істинність доказу та його джерела, що вірно й адекватно відображають матеріальні й нематеріальні сліди злочину [4, с. 206].

Обшук у системі слідчих дій має особливе значення, пов'язане з можливістю отримання матеріальної інформації. На це звертали увагу вчені ще на початковому етапі розвитку криміналістики [5, с. 15– 61]. Доказове значення результатів обшуку визначається тим, що протокол обшуку, що фіксує його позитивні або негативні результати, тобто виявлення або не виявлення предметів і документів, – це джерело доказів (ст. 82 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України). Доказову цінність мають виявлені під час обшуку предмети й письмові

документи, а також фотознімки, відеофільми, плани й схеми, виготовлені під час його проведення, що мають бути додані до протоколу.

Аналіз статей КПК України, що регламентують проведення обшуку, свідчить, що обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, з метою відшукування, вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб, і яка посягає на право власності, призводить до втручання в таємницю приватного життя. Для обшуканого обшук – це хоча й санкціоноване законом, але небажане втручання сторонніх людей у їх дім, ознайомлення з матеріальними, особистими, інтимними сферами життя. Елемент примусу під час обшуку передбачає, що обстеження приміщень чи інших об'єктів може бути здійснено без згоди особи, у розпорядженні якої ці об'єкти перебувають. Тому головною особливістю обшуку, що відрізняє його від інших слідчих дій, є його примусовий характер [6, с. 229]. І хоча Конституція України гарантує дотримання законних інтересів громадян, таке втручання у приватне життя завжди є небажаним, що об'єктивно створює конфліктну ситуацію слідчої дії і ускладняє її проведення.

Значна частина вчених-криміналістів виокремлює такі елементи слідчої дії:

1. Кримінально-процесуальний – визначає правові підстави застосування, регламентує порядок проведення, фіксації та використання одержаних результатів.

2. Морально-етичний – передбачає неухильне дотримання норм суспільної моралі, морально-етичних норм вітчизняного законодавства, професійної етики учасниками слідчої дії.

3. Психологічний – виражається в складному пізнавальному, конструктивному, комунікативному, організаційному характері діяльності слідчого.

4. Організаційно-тактичний – передбачає найефективніші методи, засоби, прийоми й оптимальні форми збирання, дослідження та оцінювання доказів, реалізується в різноманітних організаційних заходах і тактичних прийомах проведення слідчих дій [7, с. 85–89].

Поєднання цих елементів визначає специфіку слідчої дії.

Зміст організаційно-тактичного елемента слідчої дії розглядає, вивчає криміналістика, а саме криміналістична тактика, що дає підстави для більш ретельного його дослідження [8, с. 13].

Аналіз визначення предмета криміналістичної тактики дає можливість виділити в ньому дві взаємопов'язані частини [9, с. 119; 10, с. 3; 11, с. 102; 12, с. 80]. Предмет криміналістичної тактики охоплює і розробляє питання найраціональнішої організації процесу розслідування (організаційна частина) та найефективніші прийоми проведення окремих слідчих дій (тактична частина).

До організаційної частини належать дії, що сприяють найраціональнішому проведенню розслідування, його плануванню, підготовці та проведенню слідчих дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей, використанню технічних засобів, взаємодії суб'єктів розслідування.

У тактичній частині розглядають дії, спрямовані на виконання завдань розслідування, прийняття тактичних рішень і визначення своєчасності проведення слідчих дій, оцінювання необхідності вжиття запланованих заходів, з урахуванням слідчої ситуації, що склалася [13, с. 52–53].

Чітке розмежування дає можливість ефективно дослідити проблеми криміналістичної тактики, зокрема, питань з організації підготовки та проведення слідчих дій і тактики слідчої дії. Однак у практичній діяльності з розслідування злочинів організаційні й тактичні дії взаємозв'язані, і їх розмежування, як правило, неможливе або недоцільне.

Структурно криміналістичну тактику можна уявити як систему певних елементів: тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; тактична рекомендація, науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо вибору й застосування засобів, прийомів і форм поведінки; система (підсистема) тактичних прийомів (тактична комбінація), упорядкована сукупність пов'язаних і взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації; тактика слідчої дії, що охоплює типовий тактичний комплекс можливого її здійснення; система слідчих або інших дій (тактична операція), яка спрямована на виконання завдання розслідування, відповідно до слідчої ситуації [6, с. 26]. З огляду на зазначене, можна розглянути тактику слідчої дії (як елемент криміналістичної тактики) в аспектах організації підготовки та проведення слідчої дії та безпосередньо тактики слідчої дії. Залежно від виду слідчої дії, організаційні й тактичні аспекти набувають специфічних рис.

За методами відображення фактичних даних слідчі дії поділяють на групи:

слідчі дії, під час яких одержують доказову інформацію з допомогою методу опитування (вербальні слідчі дії);

слідчі дії, під час здійснення яких одержують доказову інформацію внаслідок безпосереднього сприйняття матеріальних об'єктів (нонвербальні слідчі дії);

слідчі дії, під час здійснення яких доказову інформацію одержують як від людей, так і від матеріальних об'єктів (складні або змішані).

Серед учених-криміналістів немає єдності в питанні віднесення конкретної слідчої дії до певного виду, але обшук одноставно відносять до нонвербальних слідчих дій [6, с. 308; 14, с. 208; 15,

с. 292]. Ця слідча дія за структурою мало чим відрізняється від інших, водночас має низку особливостей, серед яких: необхідність використання технічних засобів (виявлення, фіксації, попереднього дослідження та вилучення матеріальних слідів злочину); необхідність залучення відповідних спеціалістів для використання технічних засобів і надання консультацій; забезпечення взаємодії як між суб'єктами розслідування, так і представниками установ, які мають зв'язок зі слідчою дією, що провадиться; прогнозування можливої протидії і забезпечення її нейтралізації. Зазначені особливості стосуються організації та проведення обшуку, тому врахування їх є необхідним.

Організація проведення окремої слідчої дії – це четвертий, тактичний рівень організації розслідування [16, с. 435]. Це дії із забезпечення використання організаційних, техніко-криміналістичних і тактичних засобів, спрямовані на ефективне виконання завдань розслідування. Зазначені дії мають передувати безпосередньому проведенню обшуку, провадяться на підготовчому етапі. Рішення на проведення обшуку необхідно приймати після виконання певних дій розумового й діяльнісного характеру [17, с. 27]. Систему цих дій можна відобразити так:

- визначення процесуальних підстав, мети, завдань обшуку, шляхів їх досягнення, розроблення плану обшуку, визначення об'єкта тактичного впливу;

- системний аналіз слідчої ситуації, що склалася в розслідуванні конкретної кримінальної справи; поведінки учасників розслідування й фігурантів у справі; результатів виконаної роботи й наявної доказової та іншої інформації для обґрунтування проведення обшуку;

- прогнозування перебігу обшуку, розроблення можливих варіантів ходу обшуку, з урахуванням непередбачених обставин;

- вибір дати, часу, прогнозування тривалості проведення обшуку, залежно від тактичного аспекту;

- визначення кількісного та якісного складу учасників обшуку, з урахуванням реальних можливостей слідчих, експертних й оперативних підрозділів, їх завдань;

- контроль за підготовкою учасників обшуку, забезпечення їх прибуття у визначений час до місця проведення обшуку;

- розроблення заходів забезпечення безпеки учасників обшуку, збереження шуканих об'єктів, у разі виникнення конфліктної ситуації й чинення протидії проведенню обшуку;

- розроблення тактики дій кожного учасника обшуку, залежно від ситуації, що прогнозується;

- забезпечення всіх видів взаємодії під час проведення обшуку;

- забезпечення проведення обшуку необхідними технічними засобами.

Цей перелік не можна назвати вичерпним, але він містить основні організаційно-тактичні дії, виконання яких дає слідчому

можливість обрати оптимальний час для проведення обшуку, визначити правильну лінію поведінки, тактику проведення пошукових дій і забезпечує успішне виконання завдань обшуку.

Кожний обшук є індивідуальним, оскільки визначається конкретними обставинами справи, характером об'єктів пошуку та особою злочинця й потребує розроблення загальних організаційно-тактичних дій стосовно конкретної слідчої ситуації. Після здійснення організаційно-тактичних заходів із підготовки проведення обшуку та прийняття відповідного рішення слідчий має можливість приступити безпосередньо до проведення обшуку. Проведення обшуку складається з низки організаційних і тактичних заходів, спрямованих на виконання таких завдань:

ознайомлення обшуканого з процесуальними документами, що дають дозвіл на проведення обшуку;

процесуальне оформлення залучення учасників обшуку, роз'яснення прав та обов'язків, мети й порядку проведення обшуку, повідомлення про застосування технічних засобів, забезпечення реалізації їх прав та обов'язків;

створення умов для постійного та якісного безпосереднього контакту учасників обшуку з об'єктом, який досліджують відповідно до попереднього розподілу завдань (шуканий об'єкт, власник приміщення, члени родини);

забезпечення інформаційної взаємодії між учасниками обшуку та досліджуваними об'єктами за допомогою методів пізнання;

одержання нової матеріальної доказової та орієнтуючої інформації, визначення її джерел; перевірка, уточнення, доповнення наявної у справі інформації;

забезпечення цілісності шуканих об'єктів від дій осіб, зацікавлених у їх невиявленні, фальсифікації або знищенні;

усунення протиріч, що мають місце в матеріалах кримінальної справи, яку розслідують;

перевірка загальних та окремих криміналістичних версій стосовно розслідування загалом і обставин, що перевіряють під час проведення обшуку, внесення до них відповідних коректив, висунення їх підстав і нових версій;

одержання слідчим у процесі обшуку доказової та іншої інформації від учасників обшуку;

фіксація перебігу проведення та результатів обшуку.

Процес фіксації перебігу та результатів обшуку, особливо за умов використання таких методів фіксації, як фотозйомка та відеозапис, розпочинається з його початкового моменту, тому притаманний не лише завершальному етапу проведення обшуку.

Не можна вважати процес фіксації перебігу та результатів обшуку суто технічними діями (складання протоколу з додатками) [17, с. 198]. Беручи до уваги, що протокол слідчої дії є джерелом доказів,

необхідно забезпечити під час його складання дотримання умов, що дають можливість надалі використовувати результати обшуку в розслідуванні. Тому для фіксації перебігу та результатів обшуку на завершальному етапі доцільно дотримуватися визначених організаційно-тактичних заходів. Вимоги Кримінально-процесуального кодексу України до складання протоколу слідчої дії не належать до організаційно-тактичних заходів, але виконання деяких із них неможливе без організаційних дій слідчого (засвідчення осіб понятих, точний опис застосованих технічних засобів). Для посилення доказового значення протоколу обшуку розроблено криміналістичні рекомендації, відповідно до яких під час проведення обшуку та фіксації його результатів слідчим або за його вказівками, учасники обшуку виконують такі дії:

за наявності можливості повне описання ознак знайдених і вилучених об'єктів, місць їх знаходження;

опис дій, методів і технічних засобів, за допомогою яких виявлено, вилучено й зафіксовано шукані об'єкти;

у разі невиявлення шуканих об'єктів, опис дій, методів і технічних засобів, що використовували під час пошуку;

опис поведінки обшуканого під час проведення обшуку;

доповнення протоколу обшуку додатками.

Ґрунтуючись на аналізі досліджень криміналістів з організації й тактики проведення слідчих дій, зокрема й обшуку, доходимо висновку про постійну увагу до окремої проблеми і достатнє наукове її розроблення. Результати практики розслідування злочинів свідчать про низький рівень ефективності проведення обшуків. Практичні працівники різних посадових і вікових категорій інколи недостатньо усвідомлюють необхідність використання розробок учених-криміналістів з організаційно-тактичного забезпечення проведення обшуку. Унаслідок цього трапляються численні помилки під час проведення цієї слідчої дії. Тому питання підвищення ефективності проведення обшуків визначає рівень теоретичної (як складової професійної) підготовки практичних працівників правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / Коновалова В. Е. – Х. : Консум, 2000. – 176 с.

2. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части: Общая и Особенная / Владимиров Л. Е. – [3-е изд., изм. и законченное]. – СПб. : Изд. кн. магазина “Законоведение”, 1910. – 400 с.

3. Вандер М. Б. Некоторые особенности расследования преступлений в сложной криминальной обстановке / М. Б. Вандер // Тр. СПб. Юрид. ин-та Генеральной прокуратуры РФ / науч. ред. А. М. Дворянский. – СПб., 2001. – С. 114–120.

4. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: [моногр.] / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2005. – 448 с.
5. Трегубов Н. С. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений: [практ. руководство для судебных деятелей] / Трегубов Н. С. – Петроград: Право, 1915.
6. Шепітько Ю. В. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): [моногр.] / Шепітько Ю. В. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 432 с.
7. Лоза Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, ознаки, види / Ю. М. Лоза // Право України. – 2003. – № 9. – С. 85–89.
8. Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного розслідування злочинів: [моногр.] / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. – К.: НАВСУ, 2002. – 212 с.
9. Волобуев А. Ф. О предмете следственной тактики // Проблемы социалистической законности: респ. межведом. сб. – 1983. – Вып. 12. – С. 117–120.
10. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: [лекция] / Бахин В. П. – К., 1999. – 34 с.
11. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Белкин Р. С. – [2-е изд., доп.]. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
12. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. – К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2003. – 720 с.
13. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: [моногр.] / Кузьмічов В. С. – К.: НАВСУ – НВТ “Правник”, 2000. – 450 с.
14. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / Шейфер С. А. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 208 с.
15. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): [підруч.] / Салтєвський М. В. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.
16. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. / Белкин Р. С. – М.: Юрист, 1997. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 480 с.
17. Ратинов А. Р. Обыск и выемка / Ратинов А. Р. – М.: Госюриздат, 1961. – 218 с.